

Ә.М. Қоскеева¹

¹PhD докторы, аға оқытушы, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛ ЗИЯЛЫЛАРЫНА ҚАТЫСТЫ ҰСТАНҒАН САЯСАТЫ (XX ҒАСЫРДЫҢ 80-90 ЖЖ.)

Аңдатпа

Мақалада XX ғасырдың 80-90 жылдарындағы кеңес үкіметінің шығармашылық интеллигенцияға қатысты кереғар саясаты қарастырылған. Сонымен қатар автор ұлттық бірегейлікті жоғалту қаупі туралы мәселені қазақтың шығармашыл зиялылардың қайта құру уақытына дейін, жылымық және тоқырау кезеңінде әр түрлі жиындар мен съездерде өткір қойылғандығын ашып көрсеткен. Қоғамдағы дағдарыстың тереңдеуімен әлеуметтік және этникалық қайшылықтар шиеленісе беруімен ол 1986 жылы Алматыда қазақ студенттерінің көтерілісіне ұласқандығы белгілі. Дүниежүзін дүр сілкіндірген осы желтоқсан көтерілісі қазақ жерінде халқының намысымен өлшенетін ұлттық сана-сезімі жоғары жаңа ұрпақтың келгенін дәлелдеді. Және де мақалада жас ұрпақтың, әсіресе Мәскеуде білім алып жүрген қазақ жастарының көзқарастары мен іс-әрекеттері саяси жүйеге лайықты тойтарыс бергендігі талданған. Сонымен қатар Мұхтар Шахановтың да әрекеттері назардан тыс қалмаған.

Тірек сөздер: кеңес үкіметі, шығармашыл зиялылар, қазақ жастары, ұлт саясаты, саяси жүйе.

*Koskeyeva A.M.*¹

¹PhD, Senior Lecturer, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University
Nur-Sultan, Kazakhstan

SOVIET POWER REGARDING KAZAKH CREATIVE INTELLIGENTSIA (80-90 YEARS OF THE XX CENTURY)

Abstract

The article discusses the paradoxical policy of the Soviet government in the 80–90s of the twentieth century in relation to the creative intelligentsia. The author also pointed out that the problem of the threat of loss of national identity was acute at various meetings and congresses of the Kazakh creative intelligentsia before perestroika, during the thaw and stagnation. It is known that with the deepening crisis in society and the escalation of social and ethnic tension in 1986, an uprising of Kazakh students in Almaty followed. This December uprising, which shocked the world, proved that a new generation with a high level of national identity, measured by the honor of the people, came to the Kazakh land. The article also analyzes the views and actions of the young generation, especially the Kazakh youth studying in Moscow, who gave a worthy answer to the political system. And also the actions of Mukhtar Shakhonov did not go unnoticed.

Keywords: soviet power, creative intelligentsia, Kazakh youth, national politics, political system.

*A.M. Koskeyeva*¹

*¹доктор PhD, старший преподаватель,
Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина,
г. Нур-Султан, Казахстан*

ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ КАЗАХСКОЙ ТВОРЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ (80-90 ГОДЫ XX ВЕКА)

Аннотация

В статье рассматривается парадоксальная политика советской власти в 80–90-е годы XX века в отношении творческой интеллигенции. Автор также указал, что проблема угрозы утраты национальной идентичности была острой на различных собраниях и съездах казахской творческой интеллигенции до перестройки, в период оттепели и застоя. Известно, что с углублением кризиса в обществе и эскалацией социальной и этнической напряженности в 1986 году последовало восстание казахских студентов в Алматы. Это декабрьское восстание, которое потрясло мир, доказало, что на казахскую землю пришло новое поколение с высоким уровнем национального самосознания, измеряемым честью народа. В статье также анализируются взгляды и действия молодого поколения, особенно казахской молодежи, обучающейся в Москве, которые дали достойный ответ политической системе. А также не остались незамеченными действия Мухтара Шаханова.

Ключевые слова: советская власть, творческая интеллигенция, казахская молодежь, национальная политика, политическая система.

Кеңестік дәуірдің саяси-әлеуметтік қайшылықтарға толы XX ғасырдағы 70 және 80-жылдардың алғашқы кезеңі қоғамтанушы, тарихшы ғалымдар тарапынан тоқырау кезеңі деп аталады. Тоқырау – әміршіл-әкімшіл басқару жүйесіне негізделген қоғамдағы саяси билік пен әлеуметтік-экономикалық бағдарындағы дағдарысынан да байқала бастады. Кемелденген социализм құру жолында ұстанған саяси бағыт бұлыңғырлығы да қоғамдық санада көмескілене түсті. Әсіресе, «түрі ұлттық, мазмұны социалистік» ұстанымды басты орынға қойған идеология зардабына қазақ руханияты аяусыз ұшырады. Мәселен, 1960-1980 жылдары республикада қазақ тілінде білім беретін бес жүзге жуық мектеп жабылды. 205 ауданның тек жиырма үшінде ғана іс қағаздары қазақ тілінде жүргізілді [1, 481-с.]. Ана тілінің мүшкіл халі қазақ мәдениетінің, әдебиетінің өрісін барынша тарылтып, ол ғылым салаларының әдіснамалық негіздерінің ұлттық сипатына кереғар ықпал етті. Осы сипаттағы кеңестік жүйенің мақсатты саясатымен текетірісте ұлт рухының айбары, айбыны болған қазақ білімі, ғылымы, тарихы, әдебиеті күштеп танылған маркстік-лениндік әдіснаманы еріксіз басшылыққа алғанымен тарих талқысының кезекті тезіне түсіп, ұлттық болмысты сақтап қалудағы міндетін атқаруға тырысып бақты.

Тоқырау жылдарындағы кеңестік саяси жүйедегі дағдарыс және де әлеуметтік өмірдің барлық саласын дерлік шарпыған қайшылықтар қоғамда күрделі өзгерістердің жетілгенін айқындады. «70-80 жылдар ішінде біздің бір кезде сенген коммунистік мұраттарымыз әлсіреп, қоғамды жеке бастың мүддесін ойлаушылық, қызмет бабын пайдалану фактілері, тоғышарлық, мінез-құлықтың ұсақтығы кеулеп бара жатты. Бұл басшылықтан бастап, ел билеу жүйесінің төменгі сатысына дейінгі қауымды түгел қамтыды» [2, 491-б.].

Қоғамдық дамудың әлеуметтік ағысында пісіп жетілген саяси дағдарыстан шығудың кейбір жолдары КОКП ОК-нің 1985 жылғы сәуір пленумында өткір қойылды. Онда кеңес тарихында қайта құру, жариялылық деген атпен өз ізін қалдырған жаңа саяси бағыттың алғашқы қадамдары жасалып, қоғамдық сананы сол үрдіске бейімдеуде шығармашылық интеллигенцияға үлкен сенім жүктелді. Өз кезегінде КОКП XXVII съезі (1986.25.II) демократиялық жаңғырудың жаңа саяси бағыт-бағдарын қайта құру талабы тұрғысынан айқындай отырып, тоталитарлық жүйе қысымындағы қасаң қағида шырмауындағы тұтас руханият әлемінде қордаланған сан алуан мәселелерді әлеумет талқысына салуға түбегейлі жол ашты. Бас хатшы М.С. Горбачев баяндамасында «Біз үшін жариялылықты кеңейту принципті мәселе болып табылады. Бұл саяси мәселе. Жариялылықсыз демократизм, әлеуметтің саяси белсенділігі жоқ және болуы да мүмкін емес» [3] - деп атап көрсетілді.

Кеңестік тоталитаризмнің түпкілікті күйреуіндегі шешуші саяси қадам жариялылық, демократиялық заңдылықтарды қалпына келтіру негізінде өрбігендіктен де кеңестік әміршіл-

әкімшіл жүйе тұтас рухани арнаны қатал бақылауда ұстаған өзінің цензуралық қысымынан бас тартуға мәжбүр болды [4, 482-с.].

XX ғасыр – «ұлтшылдық» ғасыры аталуы тегін емес, себебі осы уақытта ұлттық қозғалыстардың белсенділігі артты.

КСРО-ның ыдырауының басты себебі ұлт мәселесінің шешілмегендігінен екені белгілі.

Қоғамды демократияландыру ұлттық процестердің жандандырды. Қайта құру дәуірі ұлттық сана сезімнің өсуімен және ұлтаралық қатынастардың шиеленісуімен сипатталады.

Горбачевтың қайта құру кезіндегі жариялылық кеңес үкіметінің ұлт саясатындағы қателіктері мен барлық қылмыстарын ашып берді. Бұл үрдіс қазақ ұлттық сана-сезімінің жаңғыру процесінде көрінді. Халықтың тарихи жады ояна бастады. Ұлт мәселесінің шешілмеуі, және де шынайы ұлттық мемлекеттіліктің болмауы жүйенің заңсыздықтарына жол ашып берді. Ондағы шынайы жағдай жарияланған интернационализм принциптеріне сай келмеді.

Қазақ мектептерінің қысқаруы, қазақ тіліндегі кітаптар тиражының азаюы қазақ интеллигенциясының арасында алаңдаушылықты үдете берді. Жазушылар және шығармашылық интеллигенцияның басқа да өкілдері қазақ тілін қорғау, мәдениеттің орыстану қаупі жөніндегі өз ойларын ашық айта бастады. Бұны әдеттегідей мемлекеттік-партиялық органдар ұлтшылдық көріністері деп қабылдады.

Осылайша, республиканың МҚК (КГБ) бір анықтамасында «Алматыда 1986 жылдың күзіндегі балаларды ана тілінде оқыту мәселесі жөніндегі» «әдеттен тыс саяси жағдай» белгіленген. Документте «бұл мәселені жазушы Шона Смаханұлы, журналист Сұлтанғали Қаратаев («Жалын» баспасында жұмыс істейді) және басқа да интеллигенция өкілдері тудырды және қыздырды» деп сызып көрсетілді. Онда «олар балалардың тізімін жасап, мекемелер мен қала көшелерінде қазақ ата-аналарын балаларын тек қазақ мектептеріне беруге азғыратын жарнамалар іліп, «ата-аналар комитеттері» атынан «жиналыстар» ұйымдастырып, онда «ұлттық» бала-бақша мен мектептерді дереу ашу жөніндегі талаптарын қойып, сонымен ұлттық арандатушылықты қоздырып жатыр» [5, 240-с.] - деп жазады.

1986 жылғы желтоқсан айындағы қазақ жастарының көтерілісін жауыздықпен басқаннан кейін екі жарым жыл бойы коммунистік тоталитарлық жүйе көтеріліс құрбандарына жаны ашыған, көмектескен күдіктілерді қудалады. Осындай жағдайда көтерілістің шынайы себептерін зерттеу туралы биліктен талап етуге ешқандай мүмкіндік болған жоқ. Тек екі жарым жыл өткен соң Мұхтар Шаханов бірінші рет Қазақстандағы желтоқсан көтерілісін тексеру жөніндегі депутаттық комиссия құру туралы талап қоя білді. М. Шаханов КСРО халық депутаттарының I съезінде Алматыдағы желтоқсан көтерілісін объективті бағалау үшін әр республика өкілдері - КСРО халық депутаттары арасынан комиссия құруды талап етті. Ол «қазақ ұлтшылдығы» деген түсінікті кез келген халықтың тағдырына бей-жай қарайтын сыбайлас партократтардың ойдан шығарғанын іспен дәлелдеді. М. Шахановтың қиын әрі ізгі ісін КСРО-дағы көптеген белгілі әрі беделді адамдар: А. Сахаров, Б. Ельцин, Е. Евтушенко, Ч. Айтматов, А. Вознесенский, Р. Гамзатов, Д. Кугультинов және т.б. қолдап шықты. Көптеген жоғары адамзаттық принциптері бар адамдар республиканың үкіметі мен Жоғарғы кеңесіне жолдаған хаттарында 1986 жылғы желтоқсан көтерілісін қарастыру жөніндегі үкіметтік комиссияны дереу құруды талап етті. Бұл көтерілісті тексеру жөніндегі қоғамдық комиссияны құру әрекеттері де болды. Мысалы, Қазақстан Жазушылар Одағының қоғамдық жұмыс комиссиясы ұйымдастырылды, оны билік мойындамады және оның қызмет нәтижелері белгісіз болып қалды. М. Шахановтың және ол басқарып отырған комиссиясына айыптар да тағылды: комиссия жұмысы ұлтаралық араздықты тудырады-мыс және таратуға әрекет жасалды. М. Шаханов сол жылдардағы драмалық қақтығыстарды өзінің деректі хроникасында жазғаны белгілі [6].

Желтоқсан көтерілісі М. Шаханов Мәскеуде еді. Ол әдебиетшілердің Орталық үйінде шығармашылық кешке дайындалып жатқан еді. Кешті Е. Евтушенко жүргізуі тиіс болатын. Кеш 19 желтоқсанға жоспарланған еді, алайда бір күн қалғанда КСРО Жазушылар Одағының басшыларын КОКП ОК-не шақыртып Алматыда ұлтшылдық толқулардың болып жатқанын айтып Шахановтың кеші дәл қазір орынсыз екенін ол аяғын сындырып алғанын мәлімдесін деді. Алайда ОК-те Е. Евтушенко кешке дипломаттардың шақырылғанын алға тартып және бар жауапкершілікті өзіне алатынын айтқаннан кейін іс-шараны өткізуге әзер дегенде рұқсат береді. Кеште бір жағдай болады. Оқиға өткеннен кейін бір сұхбатында М. Шаханов кеш барысында сахнаға бір жас жігіт шығып, Алматыдағы қанды зорлық-зомбылыққа қарсылығын айта бастайды [6, 99-с.]. Біраз жылдар өткен соң, басқа сұхбатта М. Шаханов желтоқсан көтерілісі кезінде қазақ халқының ұлттық намысын қорғап сөз сөйлеп, Мәскеуде тұтқындалған сол жас жігітті таба алмай

жүргенін айтқан еді. Қазақ баспасөзіндегі бір мақалада бұл жас жігіт Ақтөбе қаласынан табылғаны туралы жазылған еді [7]. Ол белгілі ақтөбелік кәсіпкер Байжарқынов Ербол Барысұлы болатын. Сол жылдары ол Мәскеу гидромелиорациялық институттың 3 курс студенті еді. Сол кезде Мәскеудің әр жоғары оқу орындарында 200-дей қазақ студенттері оқитын. Е. Байжарқыновтың сөзі бойынша Алматыдағы көтеріліс Мәскеудегі қазақ студент жастарын дүр сілкіндірді, басқа да бес жоғары оқу орындарының қазақ студенттерімен болған бірлескен талқылаулардан кейін Қазақстан өкілдігінде наразылық акциясын ұйымдастыруға шешім қабылданды. Сағат таңғы сегіздерде Қазақстан өкілдігінде 40 шақты жеңіл көлік пен басқа да техника жинала бастады. Елшілік өкілдері жастарды ішке кіргізе бастады. Алматыдан кездесуге республиканың Министрлер Кеңесінің өкілдері арнайы ұшып келді.

Министрлер Кеңесінің Төрағасы Саламат Мукашев және басқа да адамдар президиумда отырып, жиналғандардың уәждерін тыңдады. Студенттер бірінен кейін бірі сөйлеп, Маркс пен Лениннің және де М. Горбачевтың сөздерінен үзінділер келтіріп, халықаралық құқық нормаларының ережелерін келтіріп, басшыларды тығырыққа тіреді. Саламат Мукашев, не істерін білмей «Сендер сияқтылар Алматыдағы тәртіпсіздікті ұйымдастырғандар!» деп айқайлай бастады [7].

Мәскеудегі М. Шахановтың поэзия кеші туралы Ербол былай деп еске алады: «Кешті Евгений Евтушенко жүргізді. Бірінші қатарда Одаққа әйгілі ақындар мен жазушылар отырды. Кеш барысында барлығы гүл беріп, құттықтап отырды. Сол кезде мен өз қағазымды алып, микрофонға қарай беттедім. Енді сөйлейін деп жатыр едім Евтушенко алдымда тұрып алып, сөйлеуге мұрша бермеді. Евтушенко қолымдағы қағазымды көріп, қорқып кетті: «Жігітім, отырыңыз, отырыңыз. Мұхтар Шаханов қазір өзі сөйлейді, өзі сөйлейді» деп қайталай берді. Онда мен тактикамды өзгертіп, қағазымды тығып қойдым. Мұхтар Шахановқа гүл беруге сахнаға екінші рет шықтым. Бұл кеш тікелей эфирде көрсетіліп жатқан еді. М. Шахановқа гүл ұсына отырып: «Аға, бір сұрағым бар!» дедім. Ол, қолымды қыса отырып: «Інішек, елде жағдай шиеленісіп тұр. Бәрін білем. Айтпа, сұрама!», - деп мені сахнадан тез шығарып салды [7].

Атап айтқанда, желтоқсан көтерілісінен кейін МҚК оқиғаларға қатысы бар-жоғын анықтау үшін «идеялық рухтандырушылары» болуы мүмкін деген оймен бұрынрақта «ұлтшылдық ұйымдарда» болған адамдарды қамай бастады. Мысалы, 1977 жылы «Жас қазақ» ұйымын құруға әрекеттенген Хасен Қожахметов. Тек 1990 жылы Жоғары соттың пленумы Х. Қожахметовтың іс-әрекетінде қылмыстың жоқ болуына байланысты ісін тоқтатып, ақтап шықты [8, 44-б.]. Әміржан Әлпейісов – 1972 жылы «Сары Арқа» жастар ұйымының мүшесі болған еді. Одан 17 желтоқсанда қайда болғанын сұраған. Сол күні оның Алматыда болмағанын (ол Целиноградқа кандидаттық диссертация қорғауға кеткен еді) анықтағаннан кейін оны жіберді. Ә. Әлпейісовтың естелігі бойынша бір апта бойы мәскеулік қауіпсіздік қызметкерлері жауап алуы барысында оның достары –«диссиденттердің» қайда екенін сұраған екен [8, 245-б.].

Желтоқсан көтерілісі - ұлттық сана-сезімнің оянуының айқын көрінісі, қазақ жастарының ұлт намысын қорғауы, Қазақстанның бірінші басшысын таңдауда Саяси бюроның өктемдігіне қарсы күресі болды. Желтоқсан көтерілісі - сол уақыттың саяси билігінің жүгенсіздігіне, өктемдігіне және ұлт намысын қорлауға қарсы болған көтеріліс болды. Көптеген демонстранттардың қолдарында «Әр халыққа – өз басшысы!», «Бізге қазақ басшы қажет!», «Қайта құру жүріп жатыр, демократия қайда?», «Біз лениндік ұлт саясатын қолдаймыз!» деген транспаранттар мен лозунгтар болды.

Көп уақыт бойы совет билігі көтерілістің сипаты, көлемі және салдары туралы шындықты жасырып келді. Осы көтерілістің арқасында көп уақыт бойы бұрынғы патшалық Ресейдің шет аймағы мен КСРО-ның «май шелпегі» болған Қазақстан туралы әлем айта бастады. Алматыдағы көтерілісті «Азаттық» радиостанциясы ерекше көтерді. Бұл туралы сол кездегі «Азаттық» радиостанциясының Қазақ редакциясында қызмет істеген Хасан Оралтай өз естеліктерінде жазады [9, 271-278-бб.]. Батыс БАҚ өкілдері жазғандай Қонаевтың бірінші хатшы қызметінен алынуы студент толқуының тек сылтауы болды, ал негізгі себеп - ұлттық сана-сезімнің оянуы мен Мәскеудің өктемдігі.

Қазақ жастарының Брежнев алаңындағы көтерілісі қазақ халқының ұлттық мүдделері мен құқықтарын көп жыл бойы таптауына болған реакциясы. Бұл орталық пен шет жақтың қарым-қатынастарының шиеленісуіне және сайып келгенде КСРО-ның құлауына алып келді. Алматыдағы 1986 жылғы желтоқсан халықтардың еркіндік сүйгіш күштарлығын оятты, жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуына алып келді және де ол демократия пайдасына әлемдегі билік тепе-теңдігін өзгертті.

1987 жылғы 6 шілдедегі КОКП ОК-нің «О работе казахской республиканской партийной организации по интернациональному и патриотическому воспитанию трудящихся» (Еңбекшілердің интернационалдық және патриоттық тәрбиесі жөніндегі қазақ республикалық партиялық жұмысын ұйымдастыру туралы) атты қаулысы жалғасып жатқан империялық саясаттың айқын көрінісі болды. Сталиндік кезеңнен кейін бірінші рет ресми түрде жергілікті этносқа «ұлтшыл» айдар тағылды.

1987 жылы шілдеде КОКП ОК пленумында «қазақ ұлтшылдығы» мәселесі көтеріліп, оны қазақ халқы негізсіз ар-намысын қорлау деп қабылдады. Бұл сол кезде өте ауыр саяси айып болды. Ол қазақ халқы кеңес жүйесіне, социализмге қарсы дегенді білдіретін еді.

Бұл туралы белгілі философ Ғарифолла Есім былай деген еді: «Ұлтшылдық – большевизмнің ата жауы. Сондықтан алаштың Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов сынды озық азаматтарының «Оян қазақ!» деп көтерген ұраны большевизмге қарсы атылған оқ болды. ...Кеңес заманында ұлтшылдар дегеніміз «халық жаулары» дегеннің синонимі болды. Мәселенің байыбына барсақ, ұлтшылдар деп жүргеніміздің бәрі алаш азаматтары болып шықты, отызыншы жылдары бандиттер туралы мол айтылды, жазылды, енді жаңаша ойлау тұрғысынан зерделесек, олар кәмпескеге, ұжымдасуға қарсы көтерілген халық жасақтары екен. Сонда ұлтшыл деген кім? Ұлтшылдық деген не? ...Ұлтшылдары болмаған жұрт ешқашан елге, жерге ие болмақ емес» [10].

Желтоқсан көтерілісі қайғылы аяқталса да, ол тек қазақ қана емес, бүкіл Кеңес Одағының құрамындағы ұлттық республикаларды дүр сілкіндіріп, ұлттық үрдістерге серпін берді. Мұны, тіпті, қазіргі орыс интеллигенциясының өзі мойындайды. Осы кезеңде Кеңестік билік басында тұрған М. Горбачев бастаған «Қайта құру» реформасына сәйкес жаңа идеология саяси және әлеуметтік-экономикалық құрылымда бірқатар өзгерістер алып келді. Жариялылық, демократия ұрандары экономикалық жағдайдың нашарлауымен қабаттасып, бірте-бірте биліктің ырқынан шығып кеткені соншалық, ақыры отаршыл пиғылдағы орталық өз іс-әрекетінің құрбанына айналып тынды. Осы тұста одақтас республикаларда «сепаратизм» деп бағаланған ұлттық үрдістер басталды. Бұл ақырында КСРО құрамындағы ұлттық республикалардың «тәуелсіздік шеруімен» аяқталды. Сонымен, Қазақстан 1991 жылы егемендік алып, өзгерістер дәуіріне аяқ басты. Ендігі тұста саяси және рухани элита алдында үлкен міндеттер тұрды. Ол міндеттер – коммунистік режимнің 70 жыл бойы жиналған бүкіл зардаптарынан құтылу, құлдық психологиядан арылу, ұлттық жаңғыруға жол ашу және т.с.с. Бірақ, мұндай ұлттық мемлекеттілік үшін аса қажет әрі қиын істі орындау үшін ең алдымен мемлекет пен қоғам өзінің бұрынғы созылмалы сырқаттарынан құтылуы тиіс және ол басқару орындары тарапынан жүргізілуі тиіс. Ал, ондаған жыл бойы коммунистік идеологияға, компартияның нұсқауларын басшылыққа алатын саяси жүйеге қызмет еткен элита үйреніп қалған әдетін тастауы оңай емес екені сөзсіз. Ол үшін саяси биліктегі элита циркуляциялануы немесе жаңғыртылуы қажет. Уақыттың өзі өзгеріс екендігін ескерсек, элита да тірі ағза тәрізді, үнемі тазарып, жаңарып, өзгеріп отырса ғана өміршең, әйтпесе тоқырауға ұшырайды, шіриді. Осы бір өтпелі кезең, яғни, 1990 жылдардың басы кеңестік өткеннің кеселдерінен арылып, жаңа даму бағытын таңдайтын, сөйтіп ұлт пен мемлекеттің болашақ тағдырын шешетін тұс болатын. Әлем елдерінің тарихында мұндай сәттер аз емес. Мысалы, II-дүниежүзілік соғыстан кейінгі Германияда жасалған люстрация қоғам мен мемлекетті фашистік нацизмнен тазарту, халықтың сеніміне ие болу мақсатымен фашистік билікке қатысы барлардың бәрін орнынан алды, жауапқа тартты. Олар жаңа қағидаларға, демократиялық тәртіпке жарамсыз деп танылды. Бұл кейіннен Германияның тұрақты даму жолына түсуіне ықпал еткен бір фактор болды. Тіпті, Чехословакиядағы люстрация кезінде осы идеяны көтерген бұрынғы диссиденттер министрлік орынға отырған. Сондай-ақ, Кеңес Одағы құрылған жылдардағы басқару органдары мен билікке шығу тегіне қарай, яғни, кешегі бай-болыс, хан тұқымдарын жолатпай, тек кедей таптан шыққандарды қабылдауы да нағыз люстрация саясаты болатын (Өділетсіз сайлау да люстрацияның бір түрі). Осылайша, қазақтың саяси элитасы – негізінен бұрынғы кеңестік партиялық номенклатура құраған саяси күштер қоғамда антикоммунистік, антисоветтік көңіл-күй басым болып тұрған тұста, осы сәтті пайдаланып, басқару құрамын жаңартуға, сол арқылы мемлекетқұрушы ұлттың заңды артықшылығын бекіту, қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін нығайту, «бір ұлт – бір мемлекет» қағидасы арқылы ұлт құру ісіне бағыт алу міндеттерін жүзеге асыруға ықылас таныта қоймады. Егемен ел болдық деп, бөркін аспанға атып қуанған ел алғашқы эйфориямен саяси биліктің сапасы, оның негізінен ұлттық мүдделерге бағыт алуы сияқты процесті назардан тыс қалдырды. Бұған тәуелсіздіктің экономикалық дағдарыспен қатар келуі де кедергі болды. Ел басшылығының «алдымен – экономика, сосын – саясат» ережесі, оған қоса қазақтың

пайдасына шешілмейтін демографиялық жағдай және т.б. әсерімен қазақтың зиялы қауымы ұлт үшін оңтайлы сәтті уыстан шығарып алды. Өкінішке орай, бұл орны толмас қателіктің зардабын қазақ ұлты ұзақ тартатын болады [11].

Ұлт мұрасын зерттеудегі ақтандақтар мәселесі отандық тарихпен әдебиеттің тығыз байланысты болғандықтан тарихшылар мен қатар әдебиетшілер де өз көзқарастарын талқыға салды. Оның өзі заңды да болатын. Өйткені ұлттық көркемдік таным мен тарихи ойлау жүйесін құрайтын ортақ мақсаттан туындайтын кемел істе жұмыла атқаратын және де ұлттық мүдде биігінен жаңаша көзқараста ғылыми негізді айқындайтын мәселелер мейлінше мол болатын. Атап айтқанда, «Социалистік Қазақстан» (1988.19.IV) газеті мен «Жалын» (1988. №4) журналы редакцияларында «Сергектік пен серпіліс – уақыт рухы», «Тарихсыз халық тұл» тақырыптарындағы өткен пікір алысулардың ортақ толғамын қазақ тарихы мен әдебиетінің өзекті арналарында сталинизм, тоталитаризм зардабынан сан жылдар бойы қордаланған күрделі мәселелері құрады. Мысалы «Жалын» журналындағы дөңгелек үстелде Ж. Әбділдин, М. Қозыбаев, Д. Кішібеков, Р. Нұрғалиев, С. Қалмырзаев, М. Қойгелдиев сынды тарихшы, қоғамтанушы, әдебиетші ғалымдар пікір бөлісті [12]. Пікір алысуды жүргізген М. Құлмұхамедов: «Бір кездері жеке басқа табынушылық, волонтаризм, тоқырау идеологиясы тұрғысынан жазылған оқулықтар мен «ғылыми» еңбектер бүгінгі оқырманның биік талаптарына жауап бере алмайтыны айқындалды. Жариялылық, демократияландыру рухымен жігерленген халық қоғамтанушы ғалымдардан, әдебиет пен мәдениет қайраткерлерінен тек қана шындықты жазуды талап етеді» [12, 4-б.] деп талқыға салынып отырған басты мәселелерде қордаланған негізгі түйіндерді шешуде шығармашылықпен айналысатын барша зиялы қауымға жүктеліп отырған міндеттерді екшеді. Бұл тұрғыда Ж. Әбділдин тоқырау жылдары қазақ тарихы мен әдебиетін байыптауда «Алаш» партиясын егжей-тегжейлі зерттелмегенін, арнайы қарастырған бірде бір іргелі еңбек жазылмағанын, XIX ғасыр әдебиетінің айтулы өкілдері Шортанбай, Дулат, Мұрат және XX ғасырдың 20-жылдары шығармашылық ізденістерімен танылған ақын-жазушылар мұрасын диалектикалық көзқарас тұрғысынан қарастыру керектігін байыптаса [12, 4-5-б.], М. Қозыбаев 20-жылдары күштеп ұжымдастыру барысында қазақтың әлеуметтік өмірінде орын алған асыра сілтеу, саяси бұрмалауларға қатысты тың тарихи деректер келтіре отырып, Қазақстанды билеген «Голощекиншілдік – барлық қателердің жүйесі, жиынтығы» [12, 7-б.] деген пікір айтты.

Бұқаралық ақпарат құралдары, шығармашылық одақтар басшыларымен болған кездесуінде КОКП басшысы М.С. Горбачев «1937-1938 жылдары болған оқиғаларды ешқашан кешіре және ақтай алмаймыз және солай істеуге тиіс емеспіз» («Қазақ әдебиеті». 1987.17.VII) деп қайта құру мен жариялылықты әлеуметтік санаға барынша сіңіру, қоғамдық өмірде түпкілікті орнықтыруда атқарыла берер басым бағыттарды айқындаған еді. Соған орай КОКП ОК «30-40-жылдар кезеңі мен 50-жылдар басында орын алған репрессиялармен байланысты материалдарды қосымша зерттеу туралы КОКП ОК Саяси бюросының комиссиясын құру туралы» (1987.28.IX), «Заңсыз қуғын-сүргін, репрессиялар құрбандарына ескерткіш орнату туралы» (1988.4.VII), «30-40-жылдар және 50-жылдар басында заңсыз репрессияланған тұлғаларды ақтаумен байланысты жұмыстарды аяқтауға қатысты қосымша іс-шаралар туралы» (1988. 11.VII), «30-40-жылдар кезеңі және 50-жылдар басында орын алған репрессияларда құрбан болғандарға қатысты әділдікті орнатуға байланысты қосымша іс-шаралар туралы» (1989.5.I) бірнеше қаулы қабылданды [13, 15-19-с.].

Әр заманға сай интеллигенцияның алдына қойылатын міндеттер де өзгеріп отырады. Жаугершілік кезеңдегі міндет – халық пен мемлекетті сақтап қалу үшін жауға қарсы тұру болса, қазіргі заманда – білім мен ғылым, бизнес пен кәсіпкерлік, инновация арқылы ұлтты өркендету жолында қызмет ету. Ендігі ең басты ұлттық мүдде – осы. Жаңа дәуірде елдің болашағын айқындайтын маңызды фактор – тұрақты экономикалық өсім, сол арқылы халықтың әл-ауқатының жоғары деңгейін қамтамасыз ету. Бірақ, тек экономикаға басымдық беріп қоймай, ұлттық үрдістерді негізге алу, халықтың рухани-мәдени құндылықтарын нарықтық қатынастармен үйлестіре отырып жүргізген елдің ғана болашағы бар. Міне, сондықтан, алдағы 40-50 жыл – қазақ елінің тағдыры шешілетін мерзім – бар болу не жоқ болу, мемлекет құраушы ұлт ретінде басымдық алу немесе диаспораға айналу. Бұл міндеттер жалпы қоғамның және әсіресе, оның зиялы қауымының жауапкершілігі, келер ұрпақ алдындағы парызы. Әркім өз кәсібімен ұлтқа қызмет етеді. Алайда, бұл бағытта бар нәрсені пайдаланбау, әсіресе, білімді, өз кәсібінің майталмандарының білімін кәдеге жаратпау белең алды. Біреудің жарқ еткен жақсы еңбегін көре тұра көзге ілмеу, «оқығам жоқ» құбылысы – интеллигенция өкілдері (бұл арада «зиялы» атауын қолдану қисынсыз) арасында өзара алауыздық, көреалмаушылық сияқты жат көрініс бар. Тіпті, жеке бас мүддесін көздеп, отбасының жағдайын ойлап, билікке қолшоқпар болғандар оқыған

қауым туралы теріс пікір туғызады. Ал, қазіргі заманғы ұлттық элита міндетін атқару мүмкіншілігі бар нағыз креативті топ – жоғары білікті менеджерлер болса, олардың ұлттық мүддені ойлауға және қорғауға қабілеттілігі күмәнді, өйткені, олардың басым көпшілігі қазақтың ұлттық құндылықтарынан жаттанған ұрпақ өкілдері. Осыдан келіп бүгінгі интеллигенция мен зиялылар деп кімді айтамыз, олардың қоғамдағы орны қандай деген алаңдаушылық туады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *История Казахстана с древнейших времен до наших дней.*-А.: «Үш қиян», 2003. – 584 с.
2. Қирабаев С. *Тәуелсіздік рухымен.* –Астана: «Фолиант», 2002. – 504 б.
3. *Политический Доклад Центрального Комитета КПСС XXVII съезда КПСС 25 февраля 1986 г.* М.: Политиздат, 1986.
4. Орлов А.С., Георгиев В.А., Георгиева Н.Т. *История России с древнейших времен до наших дней.* – М.: «Проспект», 1997. – 544 с.
5. Кыдыралина Ж.У. *Нация и история.* – Астана: Елорда, 2003, - 304 с.
6. *Алма-Ата. 1986. Декабрь. Книга-хроника.* – Алма-Ата: Коллегия «Аударма»; Алтын Орда, 1991. – 176 с.
7. *Мәскеуде жүріп елін ойлаған қазақ // Алтын ғасыр.* – 2006. - 6 қаңтар. – 6 б.
8. *Азаттық аңсағандар: Деректі шығармалар жинағы. Желтоқсан көтерілісіне 20жыл/ Құраст. Оразақын Асқар.* – Алматы: «Жалын» баспасы ЖШС, 2006. -256 б.
9. Оралтай Х. *Елім айлап өткен өмір.* – Алматы: Білім, 2005. – 632 б.
10. Есім Ф. *Қазақ ұлтшылығы // Егемен Қазақстан.* -2007. -31 қаңтар. – 5 б.
11. Айталы А. *Тәуелсіздік және ұлт мәселесі: тағылымдар мен таңдаулар // Егемен Қазақстан.* – 2011, маусым - 11.
12. *Тарихсыз халық тұл // Жалын.* - 1988. - №4. - Б-5-14.
13. *Реабилитация: Полит. Процессы 30-50-х годов / Под общ. ред. А.Н. Яковлева.* – М.: Политиздат, 1991. – 461с.

References:

1. *History of Kazakhstan from ancient times to our days.*- A.: "three tricks", 2003. – 584 P.
2. Kirabayev S. *in the spirit of Independence.* - Astana: "Folio", 2002. - 504 P.
3. *Political Report of the Central Committee of the CPSU at the XXVII Congress of the CPSU on February 25, 1986 G. M.: Politizdat, 1986.*
4. Orlov A. S., Georgiev V. A., Georgieva N. T. *history of Russia from ancient times to our days.* Moscow: Prospekt publ., 1997. – 544 P.
5. Kudyralina zh.U. *nation and history.* - Astana: capital, 2003, - 304 P.
6. *Alma-Ata. 1986. December. The book is a chronicle.* - Alma-Ata: College "translation"; Altyn Orda, 1991. - 176 P.
7. *Kazakh who thought of his country while walking in Moscow // Golden Age.* - 2006. - January 6. - 6 p.
8. *longing for Freedom: a collection of documentary works. 20 years of the December uprising/COMT. "I Don't Know," I Said.* - Almaty: Zhalyn publishing house LLP, 2006. -256 P.
9. Oraltay H. *The Life of the country for months.* Almaty: bilim publ., 2005. - 632 P.
10. Yessim G. *Kazakh nationalism // sovereign Kazakhstan.* -2007. -31 January. - 5 p.
11. Aitaly A. *independence and the problem of the nation: experiences and choices // sovereign Kazakhstan.* - 2011, June-11.
12. *people without history // Zhalyn.* - 1988. - No. 4. - B-5-14.
13. *Rehabilitation: Polit. The process is 30-50 years / per week. Ed. A. N. Yakovleva.* Moscow: Politizdat publ., 1991. – 461s.